

Серія «Усі уроки»
Заснована 2010 року

Харків
Видавнича група «Основа»
2018

УДК 37.016+811.161.2

С49

Автор:

Слюніна О. В., кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства Харківського гуманітарного університету
«Народна українська академія»

Рецензенти:

Голобородько Є. П., доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки й менеджменту освіти Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради, член-кореспондент НАПН України;
Лисиченко Л. А., доктор філологічних наук, професор, м. Харків

Слюніна О. В.

С49 Усі уроки української мови. 10 клас. II семестр. Профіль — українська філологія / О. В. Слюніна. — 2-ге вид., доповн. та переробл. — Х. : Вид. група «Основа», 2018. — 364, [4] с. — (Серія «Усі уроки»).

ISBN 978-617-00-3438-0

У посібнику вміщено всі уроки української мови для II семестру 10 класу, які розроблено за програмою профільного рівня (профіль — українська філологія) із врахуванням змін, здійснених Міністерством освіти і науки України. Розробки уроків характеризуються поєднанням комунікативно-діяльнісного, соціокультурного принципів і принципу практичної спрямованості, відповідають сучасним досягненням теорії і практики навчання української мови й розвитку мовлення.

Для вчителів української мови та літератури загальноосвітніх шкіл, ліцеїв та гімназій, студентів філологічних факультетів педагогічних університетів.

УДК 37.016+811.161.2

ISBN 978-617-00-3438-0

© Слюніна О. В., 2018

© Корягін В. О., макет обкладинки, 2018

© ТОВ «Видавничка група «Основа», 2018

КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 10 КЛАСІ (ПРОФІЛЬ — УКРАЇНСЬКА ФІЛОЛОГІЯ). II СЕМЕСТР

№ з/п	Дата	Зміст уроку	При-мітки
		Фразеологія як розділ мовознавства	
66		Фразеологія як розділ мовознавства. Основні ознаки фразеологізмів. Види фразеологічних одиниць: єдності, зрощення, сполучення	
67		Джерела української фразеології	
68		Приказки, прислів'я та крилаті вислови, приповідки, побажання та їх оцінний зміст	
69		Фразеологізми власне українського походження та фразеологічні запозичення з інших мов. Національно-мовний колорит фразеології. Фразеологічні відповідники в різних мовах	
70		Урок розвитку комунікативних умінь № 14. Мовленнєва ситуація. Мовленнєві ролі та наміри мовця і слухача. Мовленнєва тактика. Причини комунікативних помилок	
71		Багатозначність, синонімія, антонімія фразеологічних одиниць	
72		Фразеологія різних стилів мовлення: художня, наукова, публіцистична, офіційно-ділова. Стилістичні засоби фразеологічних одиниць у творах видатних письменників. Уживання фразеології в різних стилях	
73		Фразеологізми з професійної мови, мовні кліше, штампи	

№ з/п	Дата	Зміст уроку	Примітки
		Українська лексикографія як розділ мовознавства про укладання словників	
74		Лексикографія як розділ мовознавства про укладання словників. Види словників та особливості їх побудови	
75		Відмінність словникових статей у різних словниках. Стилiстичні засоби лексикографії	
76		З історії лексикографії. Словники як відображення історії і культури українського народу. Словник Лаврентія Зизанія, «лексикон» Памви Беринди. Електронні словники	
77		Урок розвитку комунікативних умінь № 15. Складання бібліографії із залученням сучасних інформаційних і комунікаційних технологій. Написання звіту про виконану роботу	
78		Тематична контрольна робота № 5. Контрольний тест	
		Морфеміка й словотвір української мови як учення про будову й творення слів	
79		Морфемна й словотвірна структура слова. Мотивоване й мотивуюче слово, структурно-семантичні зв'язки між ними	
80		Основа слова. Похідні й непохідні основи. Твірна основа та словотворчий формант. Словотвірний тип і словотвірне значення	
81		Основні способи словотвору в сучасній українській мові: морфологічні і неморфологічні. Особливості вживання осново- і словоскладання, абрєвіатур, складноскорочених слів	
82		Урок розвитку комунікативних умінь № 16. Особливості розмовного та наукового стилів. Трансформування тексту одного стилю в інший	
83		Історичні зміни в морфемному складі слова: спрощення, перерозклад, ускладнення. Етимологія як учення про походження слів. Морфемний словник. Етимологічний словник. Сучасні тенденції українського словотвору	

№ з/п	Дата	Зміст уроку	Примітки
84		Словотвір іменників на позначення назв жителів певного населеного пункту. Переклад українською мовою російських лексем на позначення назв осіб за професією	
85		Творення присвійних прикметників. Творення прикметникових форм від різних географічних назв	
86		Основні способи творення дієслів та прислівників	
87		Стилістичне використання засобів словотвору. Стилістичні функції префіксів та суфіксів. Національно-специфічне вживання зменшено-пестливих форм	
88		Урок розвитку комунікативних умінь № 17. Складання власного висловлювання на тему: «Мовна особистість в українській літературі, історії»	
		Українська морфологія як розділ мовознавства про частини мови	
89		Українська морфологія як розділ мовознавства про частини мови. Основні поняття морфології. Повнозначні та службові частини мови. Вигуки і модальні слова. Поняття про граматичні категорії, граматичні значення і граматичні форми. Взаємоперехід частин мови	
90		Урок розвитку комунікативних умінь № 18. Особливості аудіювання. Контрольне аудіювання	
		Самостійні частини мови	
91		Іменник як частина мови. Лексико-граматичні розряди іменників. Граматичні категорії іменника	
92		Категорія числа, її значення та граматичні засоби вираження. Іменники, що вживаються в обох числових формах, мають лише форму однини або множини. Стилістичні особливості форм числа іменників	
93		Словозміна іменників. Словозмінні паралелі іменників, їх стилістичні особливості. Порухення норм відміювання іменників у художньому мовленні	

№ з/п	Дата	Зміст уроку	При-мітки
94		Відмінювання іменників II відміни. Родовий відмінок іменників II відміни. Стилiстичне використання кличного відмінка іменників	
95		Форми іменників орудного й місцевого відмінків з прийменниками на позначення руху в просторі. Називний відмінок іменників зі сполучниками <i>як, мов, неначе, немов</i>	
96		Урок розвитку комунікативних умінь № 19. Офіційне і неофіційне, публічне і неpubлічне мовленнєве спілкування. Вербальні й невербальні засоби спілкування	
97		Невідмінювані іменники. Рід відмінюваних і невідмінюваних іменників. Особливості роду іменників, назв осіб за професією, посадою, званням тощо. Стилiстичні особливості іменників середнього і спільного роду. Іменники середнього роду як засіб іронії і сатири	
98		Написання і відмінювання власних особових назв, складних слів, прізвищ, імен та по батькові	
99		Урок розвитку комунікативних умінь № 20. Докладний переказ із творчим завданням	
100		Урок розвитку комунікативних умінь № 21. Мовний етикет у науковому стилі. Виступ на учнівській конференції	
101		Прикметник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксичні функції. Лексико-граматичні розряди прикметників (якісні, відносні, присвійні), їх особливості й функціонування в мовленні. Перехід відносних прикметників у якісні, присвійних у якісні й відносні	
102		Ступені порівняння якісних прикметників, їх творення. Зміни приголосних при творенні ступенів порівняння прикметників. Повні й короткі форми прикметників, стягнені і нестягнені форми повних прикметників, особливості їх функціонування в сучасній українській мові. Стилiстична роль повних і коротких прикметників	

№ з/п	Дата	Зміст уроку	Примітки
103		Урок розвитку комунікативних умінь № 22. Ознаки науково-навчального підстилю. Його основні жанри. Лінгвістичний аналіз текстів науково-навчального стилю. Написання рефератів	
104		Творення відносних і присвійних прикметників. Відмінювання прикметників	
105		Стилістичне використання якісних, відносних, присвійних прикметників. Словник епітетів української мови. Синоніміка форм ступенів порівняння прикметників. Помилки у вживанні форм ступенів порівняння	
106		Урок розвитку комунікативних умінь № 23. Складання твору-роздуму на морально-етичну тему	
107		Своєрідність займенника як частини мови. Порівняння займенників з іншими частинами мови. Розряди займенників за значенням, їх характеристика. Групи займенників	
108		Відмінювання займенників. Словотвірні характеристики займенника. Наголос у займенниках	
109		Правопис займенників. Написання заперечних, неозначених займенників. Явище прономіналізації. Перехід займенників в інші частини мови	
110		Стилістичні функції займенників. Синонімічні заміни особових займенників. Увічливе значення займенників. Запобігання двозначності висловлювання при їх уживанні. Стилістичні функції займенника <i>воно</i>	
111		Урок розвитку комунікативних умінь № 24. Складання діалогів відповідно до запропонованої мовленнєвої ситуації	
112		Числівник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксичні функції. Формування числівника як частини мови. Число і числівник. Розряди числівників за значенням (кількісні, дробові, збірні, неозначено-кількісні), їх характеристика	

№ з/п	Дата	Зміст уроку	При- мітки
113		Відмінювання числівників. Паралельне використання відмінкових форм числа. Паралельне вживання числівників з іменниками в непрямих відмінках	
114		Написання числівників і відчислівникових слів. Наголос у числівниках. Стилiстичні функції числівників	
115		Урок розвитку комунікативних умінь № 25. Контрольний переказ тексту із творчим завданням	
116		Урок розвитку комунікативних умінь № 26. Основні жанри розмовного мовлення. Складання оповіді, казки в народно-розмовній манері	
117		Тематична контрольна робота № 6. Контрольний тест	
118		Дієслово як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксичні функції. Форми дієслова: дієвідмінювані, відмінювані, незмінні. Особливості семантики, граматичні ознаки дієслів. Безособові дієслова. Функції дієслова в художньому стилі	
119		Дві основи дієслів. Поділ дієслів на дієвідміни. Зміни звуків в особових формах дієслів. Словозміна дієслів I та II дієвідмін	
120		Види дієслів (доконаний і недоконаний), їх творення, вживання одного в значенні іншого. Часи дієслів (теперішній, минулий, майбутній), їх творення. Синонімія форм часу дієслів. Стилiстичні можливості граматичних форм часу	
121		Урок розвитку комунікативних умінь № 27. Особливості написання статті	
122		Урок розвитку комунікативних умінь № 28. Написання рецензій з наукової проблеми	
123		Способи дієслів (дійсний, умовний, наказовий), їх творення. Стилiстичне вживання способових форм дієслова	
124		Особові, родові, числові форми дієслів. Зворотні дієслова. Перехідні й неперехідні дієслова	

№ з/п	Дата	Зміст уроку	Примітки
125		Дієприкметник як особлива форма дієслова. Дієслівні та прикметникові характеристики дієприкметників. Творення, правопис і відмінювання дієприкметників. Активні та пасивні дієприкметники. Дієприкметниковий зворот	
126		Дієприслівник як незмінювана форма дієслова: лексичне значення, морфологічні ознаки, особливості їх творення. Дієприслівники доконаного і недоконаного виду. Дієприслівниковий зворот	
127		Урок розвитку комунікативних умінь № 29. Ознайомлювально-вивчальне читання науково-популярної, довідкової літератури	
128		Безособові форми на <i>-но</i> , <i>-то</i> . Стилiстичні функції дієслівних форм	
129		Прислівник як частина мови: лексичне значення, морфологічні ознаки, синтаксичні функції. Розряди прислівників за значенням: обставинні й означальні. Морфологічні типи прислівників. Ступені порівняння означальних прислівників. Правопис прислівників. Стилiстичні особливості прислівників із суфіксами емоційної оцінки	
130		Урок розвитку комунікативних умінь № 30. Складання усного контрольного твору	
131		Урок розвитку комунікативних умінь № 31. Контрольний письмовий твір	
		Службові частини мови, їх загальна характеристика	
132		Прийменник, його особливості. Групи за походженням і морфологічним складом. Правопис прийменників. Перехід повнозначних слів у прийменники. Синонімія прийменникових конструкцій	
133		Урок розвитку комунікативних умінь № 32. Редагування текстів різних стилів і жанрів. Робота над виправленням помилок, допущених у письмовому переказі чи творі	
134		Сполучники сурядності та підрядності. Морфологічні типи сполучників. Правопис сполучників. Стилiстичні особливості вживання сполучників	

№ з/п	Дата	Зміст уроку	При-мітки
135		Частка, її функції, групи за значенням. Правопис заперечних часток. Функції модальних, заперечних часток. Естетична цінність часток	
136		Вигуки, їх ознаки та розряди. Правопис вигуків і особливості їх уживання. Звуконаслідувальні слова. Вигуки як засіб емоційно-експресивного мовлення. Національні етикетні вигуки	
137		Урок розвитку комунікативних умінь № 33. Побудова розповіді на соціокультурну тему	
138		Повторення вивченого	
139		Контрольний диктант	
140		Тематична контрольна робота № 7. Контрольний тест	

ФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК РОЗДІЛ МОВОЗНАВСТВА

УРОК № 66

ФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК РОЗДІЛ МОВОЗНАВСТВА. ОСНОВНІ ОЗНАКИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ. ВИДИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ: ЄДНОСТІ, ЗРОЩЕННЯ, СПОЛУЧЕННЯ

Мета: поглибити знання школярів про предмет і завдання фразеології, про основні ознаки фразеологізмів, спільні й відмінні риси фразеологічних одиниць і вільних словосполучень; розвивати вміння знаходити в тексті фразеологізми, пояснювати їх значення, визначати їх вид; виховувати любов до фразеологічного багатства української мови.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: фразеологічний словник, таблиця «Основні ознаки фразеологізмів», картки для індивідуальної роботи, малюнки-загадки.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ ТА МЕТОЮ УРОКУ

III. ЗАСВОЄННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ В ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ

Коментар учителя. Предмети і явища, ознаки і дії позначаються не лише словами, а й стійкими сполуками слів, поширеними в мові з відповідним змістом.

Такі сполуки слів, граматично організовані за моделлю словосполучення чи речення, що виступають з усталеним цілісним змістом, називаються фразеологізмами, або фразеологічними зворотами, чи фразеологічними виразами. Вони становлять предмет

фразеології (від *frasis* — «вираз, зворот мови» і *logos* — «учення») — учення про значеннево-цілісні сполуки слів і цілі речення, що функціонують у мові як еквіваленти (рівноцінні відповідники) слів.

Подібно до слів фразеологізми виконують номінативну функцію — позначають предмети, ознаки, дії оточуючої дійсності. Більшість фразеологізмів співвідносна з частинами мови. Є звороти, рівнозначні іменникам, прикметникам, дієсловам, займенникам, прислівникам. Як і частини мови, вони виступають членами речення. Ця функціональна подібність фразеологізмів до слів дозволяє говорити про їх еквівалентність, тобто рівноцінність цих мовних одиниць (За С. Дорошенком).

- ▶ Дайте відповіді на питання:
- ▼ Що таке фразеологія? Що вивчає ця наука?
- ▼ Що таке фразеологізм?
- ▼ Які функції виконують фразеологізми?

1. Прочитайте уривок. Яке із двох виділених словосполучень є фразеологізмом? Доведіть свою думку. Поміркуйте, чи однакове значення має слово *грати* в обох словосполученнях.

— Толю! — все ще не відриваючись од зошитів, але вже голосніше каже мама. — Ти довго будеш *на моїх нервах грати*?

«На нервах, на нервах! Я ж *на свищику граю*, а не на нервах... І що тут поганого? Адже мама сама щойно похвалила мене за цей свищик. І завжди у неї голова болить. А от у мене ніколи не заболить, хоч сто років свистітиму...»

Кручу свищик і так і сяк, притуляю його до губів, а дмухнути все ж боюся. Врешті наважуюсь — і мама цього разу вже відривається від зошитів.

— Ти що, віника захотів? — сердито запитує вона.

З віником у мене давнє, не зовсім приємне знайомство, і я замираю (А. Дімаров).

2. Порівняйте дві групи сполучень слів. Подумайте, які з них можна безкінечно поширювати, а які — ні. Зробіть висновки.

Зразок. *Смачні груші* — *смачні великі груші*, *смачні великі червонобокі груші*; *груші на вербі* (щось неможливе).

Бити м'яч
Полатати костюм
Брати картоплю
Шовком шитий
Легкий туман
Смачний горіх

Бити байдики
Полатати боки
Брати бика за рога
Ликом шитий
Легкий хліб
Твердий горіх

3. Поміркуйте, чим відрізняється фразеологізм від вільного словосполучення? Порівняйте свої відповіді, розглянувши таблицю «Основні ознаки фразеологізмів».

Основні ознаки фразеологізмів

1. Цілісність значення, яке постає внаслідок десемантизації окремих слів-складників, метафоризації, переосмислення вільного словосполучення.
2. Фразеологічна відтворюваність.
3. Відносна постійність компонентного складу і структури.
4. Експресивність, яка особливо відчутна при порівнянні фразеологізму зі словом.
5. Неможливість уставити в середину виразу якесь слово.
6. Часткова невмотивованість значення.
7. Дослівна неперекладність іншими мовами.

4. Лінгвістична розминка. Дайте відповіді на запитання.

- ▼ Яка істота може свиснути так, що ніхто й ніколи її не почує? (*Рак*)
- ▼ Коли правда схожа на голку? (*Коли очі коле*)
- ▼ Які ноги необхідно втратити, щоб міцно заснути? (*Задні*)

5. Прочитайте. Подумайте, які з поданих сполук можуть уживатися як фразеологічні. Складіть з кількома із них речення.

Каламутити воду, виляти хвостом, сильний вітер, гірка правда, високі пороги, високо літати, червоне яблуко, вовком дивитися, осине гніздо, тиха погода, вкоротити віку, вірний собі, яскравий день, проговорити годину, вухо ріже, лисячий хвіст, вовчий квиток.

6. Прочитайте. Охарактеризуйте кожен із видів. Наведіть приклади.

ВИДИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Фразеологічні єдності — це такі стійкі мовні вирази, загальне значення яких пов'язане зі словами, що входять до складу цих виразів, тобто воно більшою чи меншою мірою вмотивоване значенням складових частин кожного вислову.

Наприклад, вираз *ні пари з уст* означає «мовчати», «не говорити». Його значення зв'язане зі значенням іменників *уста* та *пара*, бо коли з уст не виходить пара, вони стулені, тобто перебувають у тому стані, який необхідний для того, щоб людина не говорила, мовчала.

Наприклад: *біла ворона; прикусити язика*.

Фразеологічні зрощення — це такі сполучення слів, які складають неподільну цілісність і значення яких у сучасній мові не можна

пов'язати з тими словами, що входять до фразеологізму, тобто значення фразеологізму не вмотивоване значенням його складників.

Наприклад, вираз *дати гарбуза* означає відмову дівчини тому, хто до неї сватається, хоч такий зміст зовсім не витікає з лексичного значення слів, які входять до цього виразу.

Наприклад: *дуба врізати; пекти раків.*

Фразеологічні сполучення — це такі стійкі мовні звороти, які характеризуються певною самостійністю складових частин. Одне слово у фразеологічному сполученні становить його ядро, а решта від нього залежить, характеризує. Центральне слово фразеологічно обумовлене й не може бути замінене іншим; ті ж слова, які його характеризують, допускають взаємозаміну: *порушити питання, порушити справу; зло бере, радість бере.*

Наприклад: *брати участь; покласти край.*

Фразеологічні вирази — це стійкі за своїм складом і значенням одиниці, які складаються із слів з вільним лексичним значенням і відтворюються в мові. Це приказки, прислів'я та крилаті вислови.

Наприклад: **1.** *Серце — не камінь.* **2.** *Як дбаєш, так і маєш (Народна творчість).* **3.** *Інші часи — інші пісні (Н. Буало).*

7. Робота з картками. Визначте вид фразеологізмів (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази). З'ясуйте значення кожної фразеологічної одиниці. З одним фразеологізмом побудуйте та запишіть речення.

Картка № 1

Держи язик за зубами. Залізна п'ята. Товкти воду в ступі. Через терни до зірок. Розкрити карти. І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь.

Картка № 2

Як риба у воді. Тримати камінь за пазухою. Шануй учителя, як родителя. Пекти раки. Утерти носа. Розбити глек.

Картка № 3

Повісити носа. Точити лясси. Заговорив, як по писаному. Знов за рибу гроші. Між двох вогнів. Дати драпака.

8 Прочитайте речення. Знайдіть у них фразеологізми. Поясніть їх значення. За потреби скористайтеся словником. Визначте вид фразеологізмів.

1. Ходім додому, там мати місця собі не знайде (*М. Вінграновський*). **2.** Дмитро ламав голову над іншим (*Ю. Збанацький*).

3. Хлопців як вітром здуло. Вони повмощувались на задньому сидінні (*В. Терен*). 4. А до криниці — рукою подать. Ось вона — проти центрального входу (*С. Зінчук*). 5. Богдан між ними, як між двох вогнів (*Л. Костенко*). 6. Гідне подиву, що його не стяла шабля, що його не затоптали в болото кінські копита, що воно не розвіялося у вихорі навальних орд, а залишилося сіллю землі й народу (*Б. Харчук*).

9. Розгляньте малюнки-загадки. Запишіть фразеологізми, зашифровані в цих малюнках. Укажіть їх вид.

Ключ. Лебедина пісня; вовк в овечій шкурі; крокодилові сльози; тягти kota за хвіст; мокра курка.

IV. ПІДСУМКИ УРОКУ

Дайте відповіді на питання.

- ▼ Що вивчає фразеологія?
- ▼ Які фразеологізми називають фразеологічними зрощеннями? Наведіть приклади.
- ▼ Які фразеологізми називають фразеологічними сполученнями? Наведіть приклади.
- ▼ Які фразеологічні одиниці називають фразеологічними висловами? Наведіть приклади.
- ▼ Які фразеологізми належать до фразеологічних єдностей? Наведіть приклади.

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Випишіть з фразеологічного словника у три стовпчики 10 фразеологічних єдностей, 10 фразеологічних сполучень і стільки ж фразеологічних зрощень. Поясніть значення кожної фразеологічної одиниці.

УРОК № 67

ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Мета: поглибити знання учнів про можливі джерела походження фразеологізмів, їх виховний потенціал; вдосконалювати вміння розпізнавати в текстах фразеологізми, визначати їх вид та пояснювати значення; формувати комунікативні вміння доречно й правильно використовувати фразеологічні одиниці в мовленні; виховувати у школярів любов до фразеологічного багатства рідної мови, відчуття її краси.

Тип уроку: урок формування практичних навичок і умінь.

Обладнання: копії текстів, фразеологічний словник, довідник, таблиця для заповнення «Джерела фразеології».

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ ТА МЕТОЮ УРОКУ****III. ЗАСВОЄННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ У ПРОЦЕСІ
ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ****1. Бесіда з учнями. Як ви розумієте подані вислови?**

1. У деяких прислів'ях без імені або із самими звичайними іменами можуть приховуватись значні історичні спогади (*М. Сумцов*). 2. Українська мова особливо щедро наділена прислів'ями, приказками, крилатими висловами, пісенними примовками. Вони — то філософськи роздумливі, то бадьоро-жартівливі, то святково-урочисті, то ліричні, поетично-таємничі... У них — спостережливість, досвід, життєві поняття та уявлення багатьох поколінь (*А. Бортняк*). 3. Усі віки й усі народи несуть золоті зерна в скарбницю мудрості людства. І крилаті слова долають безмежні віддалі простору й часу, даючи людям дорогоцінні іскри істини (*В. Коптілов*). 4. Більшість фразеологізмів породжена талантом, мудрістю народу; їхні конкретні автори зазвичай невідомі. Джерела української фразеології невичерпні: немає такої галузі суспільного життя, в якій би не продукувалися фразеологізми, котрі в усіх випадках з більшою чи меншою повнотою і виразністю не належали до образних, поняттєво-емоційних засобів вираження наших думок, почувань (*З посібника*). 5. Неоціненою скарбницею досвіду багатьох поколінь, народної мудрості, моралі й культури народу є його афористичне, живе слово — прислів'я

і приказки, які прийшли до нас із сивої давнини. Промиті часом, відшліфовані народом, ці золоті крупинки народного життя стали джерелом вітчизняної та вселюдської культури, а також чистим джерелом розвитку рідної мови (Г. Сагач). **6.** Фразеологізми — іскрометні скарби мовної образності — передають найтонші відтінки душевних порухів, обарвлюють висловлене в національний колорит (В. Ужченко). **7.** Прислів'я невіддільні від життя людини, як її мова, пісня. Вони свідчать про гострий розум народу, його глибокі естетичні почуття, багатий духовний світ і високу мораль. Це велике народне багатство, справжній скарб, який народ свято береже і передає своїм дітям і онукам... Прислів'я, як і народ, безсмертні, це коштовні, немеркнучі його перлини. У них живе і дихає, сумує і радіє жива душа народу, органічно поєднується його історія і сучасність (3 кн. «Українські прислів'я і приказки»).

2. Прочитайте інформацію про значення та походження фразеологізмів. Визначте основні джерела фразеології.

Текст № 1

Фразеологізм «ПОЗОЛОТИТИ ПІЛЮЛЮ». — Що таке пілюля, знає кожен: це маленький шар, скатаний із лікувальної речовини (латинське слово «pilula» означає «шарик»). Однак навряд чи хтось з вас бачив колись «золочені» пілюлі.

Ліки, які вживають у пілюлях, далеко не завжди є приємними на смак та вигляд. Тому в давнину аптекарі часто покривали їх солодкою речовиною красивого золотистого відтінку, бажаючи тим самим полонити маленьких дітей. Однак, будучи красивими зовні, пілюлі не втрачали своєї гіркоти.

Звідси пішло немало насмішкуватих образів: «позолотити пілюлю» — вказати на приємність чогось неприємного.

Текст № 2

Фразеологізм «СІЗІФОВА ПРАЦЯ». — Так кажуть про чию-небудь безплідну, важку, нескінченну роботу. Чому саме сізіфова? Хто такий Сізіф?

Сізіф був царем міста Корінфа. Спритний і хитрий володар зумів зібрати великі багатства. Сізіф зміг ошукати самого Танатоса, бога смерті, закувавши його в кайдани. На землі перестали вмирати люди, і ніхто вже не приносив жертви богам підземного царства. Так минуло кілька років. Нарешті розсердився Зевс і наказав богу війни Аресу визволити Танатоса. Арес виконав наказ, і Танатос забрав Сізіфа в Аїд. Але хитрий Сізіф наказав дружині, щоб вона не влаштовувала після його смерті похоронних церемоній і не приносила жертв Аїду. Чекав-чекав Аїд належних йому жертв, та так

і не дочекався. Тоді Сізіф відпросився в нього на землю. Він обіцяв, що накаже дружині принести жертви і негайно повернеться. Аїд повірив Сізіфові, а той і не думав повертатися. Воскреслий Сізіф влаштував бучний бенкет і став висміювати богів. Тоді Аїд зрозумів усе і знов послав Танатоса до зухвальця. Так Сізіф удруге потрапив у підземне царство.

Боги прирекли Сізіфа за всі його злочини на страшну кару. Він повинен вічно котити на круту гору важкий камінь. Як тільки камінь торкається вершини гори, він виривається з Сізіфових рук і летить у прірву. Тоді Сізіф, заточуючись від втоми, сходить за ним, і все починається спочатку. Ось звідки взявся крилатий вислів «сізіфова праця»...

Текст № 3

Фразеологізм «ОКО ЗА ОКО, ЗУБ ЗА ЗУБ». — За часів глибокої давнини ці суворі слова були формулою правосуддя; означали вони: «Злочинець має постраждати так само, як постраждала його жертва. Той, хто відсік руку, най втратить руку, хто вибив око повинен розпрощатися зі своїм оком». Як закон ці слова були записані в давньогрецькій книзі — Біблії. Багато народів, у тому числі й наші предки, додержувалися схожих законів.

Зараз цей вираз набув більш мирного значення. У нас воно означає те ж саме, що й: «Отримай по заслугам», «Як аукнеться, так і відкликнеться» (З кн. «Из жизни слов»).

Текст № 4

Фразеологізм «ЯК З ГУСКИ ВОДА». — Скільки тобі не кажи, все — мов з гуски вода! — лає бабуся неслухняного онука. На перший погляд, ніби нічого незвичного в цьому вислові й нема. Справді, гуска виходить з води суха, бо в її пір'ї міститься жир, який «відштовхує» воду так само, як сучасні плащі із спеціальної тканини.

Але вчені довели, що слова «як з гуся вода» — частина дуже давнього замовляння: «З гуся вода, з лебедя вода, а з тебе, дитино моя, все лихе — на порожній ліс, на велику воду». Так примовляли, щоб вилікувати «зурочену» дитину, на яку хтось глянув «лихим оком». При цьому на дитину бризкали водою.

У наші дні примовка «як з гуски вода» вживається, коли говорять про людей, байдужих до справедливих зауважень інших.

Текст № 5

Фразеологізм «ЛИХО З РОЗУМУ». — Назва комедії О. С. Грибоедова стала крилатим висловом, бо добре визначала становище талановитої, розумної людини в тяжких суспільних умовах царської

Росії, у якій господарювали тупі самодури-чиновники (З кн. «У світі крилатих слів»).

► Складіть діалог з поданими фразеологізмами.

3. Заповніть таблицю «Джерела фразеології». Поясніть походження фразеологічних одиниць. Зробіть висновки щодо поповнення фразеологічного запасу мови. Визначте вид кожного фразеологізму.

Козел відпущення, випити чашу до дна, лити воду на млин, бабине літо, наша пісня, наша дума не вмре, не загине, під лежачий камінь вода не тече, берегти, як зіницю ока, вилами по воді писано, а судді хто, тягнути лямку, Ахілесова п'ята, підвищувати тон, як з гусака вода, посадити на міль, бути чи не бути, підняти завісу, *contra spem spero*, носити воду решетом, Танталові муки, усе своє ношу з собою, хід конем, лебедина пісня, Гордіїв вузол, хіба ревуть воли, як ясла повні, битися, як риба об лід, прокрустове ложе, гречана каша сама себе хвалить, заблудша вівця, Содом і Гомора, йти на дно, жити душа в душу.

З фольклору	З античної міфології	З Біблії	Вирази виробничо-професійного походження	Влучні вирази видатних людей

4. Пригадайте фразеологізми з компонентами *рука, нога, голова, вухо, ніс, око*. Яких з них найбільше? Як ви гадаєте, чим це пояснюється?

5. До наведених в таблиці фразеологізмів додайте свої та запишіть їх.

Язик	Зуб	Палець
Гострий на язик Давати язичку волю Мати довгого язика Язик заплітається	Мати зуб Ані в зуб Дивитися в зуби З зубів видирати	Дивитися крізь пальці Обвести круг пальця Висмоктати з пальця І пальцем не торкатися

► Поміркуйте, чому так багато фразеологізмів зі словами, що означають назви частин тіла.

6. Прочитайте уривок з п'єси, дія якої відбувається на Тернопільщині в 30-х роках, за панської Польщі. Поясніть, звідки пішов вираз на гречку *переганяти* — «лаючи, заставляти робити, як потрібно».

Р о м а н. Болить?

М и х а й л и к. І болить, і пече... Гречка!

Р о м а н [задумливо]. Гречка... На горосі не ліпше! Мене пан учитель лише на горох ставив...

М и х а й л и к. От-от... Ти на гречці не стояв...

Р о м а н. А ти на горосі?.. Я вже тричі стояв... А ти оце лиш сьогодні...

М и х а й л и к. Та ти ж усе: «Не знаю», «Не зробив», «Не повчив»... А мене за віщо?

Р о м а н. Хіба не втямив? Не так розповів того вірша, збрехав щось... М и х а й л и к. Невже? Та я... я... Стільки разів чув! Стільки разів і вголос, і подумки повторював!.. Я ж так цього вірша люблю!.. І чому одного мене на гречку в куток ставити? Хіба інші не помилялися? А він — мене покарав... (В. Бойко).

- ▶ Подумайте, як названі нижче вирази пов'язані із старою школою, навчанням: *прописати іжицю, дати березової каші, виписувати грамоту, сидіти на азах*. За потреби скористайтеся довідником або фразеологічним словником.

7. Запишіть фразеологізми, додаючи необхідні компоненти. Визначте вид та походження сталих одиниць. З'ясуйте значення кожного фразеологізму.

Казка про білого...; осине...; Ахіллесова...; козел...; ...фікс; ...Аріадни; у поті...; схрещувати...; ...гарбуза; без надії...; дамоклів...; заяча...

8. До поданих російських фразеологізмів доберіть українські відповідники. Охарактеризуйте національний колорит російських та українських фразеологізмів.

Лясы точить. Бить баклуши. Добро пожаловать. Всяк кулик свое болото хвалит.

IV. ПІДСУМКИ УРОКУ

- ▶ Назвіть джерела виникнення української фразеології. Наведіть приклади.

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Використовуючи фразеологічний словник, дослідіть походження фразеологізмів *хоч оком світи, вавилонське стовпотворіння, носити воду решетом, Гордійв вузол*.